

Lite här och var längs de större vägarna ser man dem ännu – milstenarna eller milstolparna. Runtom i Sverige sattes de upp, och de ser lite olika ut beroende på i vilken landsända man befinner sig. När ägnade du milstenar en tanke senast?!

Gotländska milstenar

På Gotland liknar alla milstenar kanske mest ett litet hus med svagt sluttande ryggåstak och med en huggen kalkstensspira mitt på som en hög 'skorsten'. Den ursprungliga inskriptionen på den lodräta kalkskivan kan ännu läsas på många av stenarna. I Fröjel socken finns fem – mer eller mindre välbevarade – milstenar och hembygdsföreningen är fadder åt dem alla enligt avtal med de antikvariska myndigheterna.

Vägstenar

Bönderna hade ansvaret för väghållningen ända till slutet av 1800-talet. På särskilda stenar vid vägkanten kunde man utläsa vilken gård som stod för väghållningen på just den sträckan*.

* Sådana vägstenar finns ofta samlade i hembygds-museer, och i Fröjel finns några uppställda bredvid vägen 10 meter från flaggstången vid Skolgården.

Milstolpar är lagskyddade fornminnen och får inte utsättas för någon åtgärd utan tillstånd. Stenen står invid Bottare-källaren 100 meter från Skolgården.

FOTO Lars Olsson

Gotlands vägar mäts upp

Alla vägar på Gotland mäts från Stora torget i Visby, och man satte upp milstolpar vid hel- och halvmil liksom vid $\frac{1}{4}$ - och $\frac{3}{4}$ -mil. Måttet man använde var den tidens mil, som var cirka 700 meter längre än våra dagars mil. Avståndet mellan Visby och Fröjel kyrka var då "Tre mil och tre fjärdingsväg".

De flesta milstenarna på Gotland uppfördes under 1700-talet, och ofta ville landshövdingen också bli ihågkommen med sitt namn på stenen. På många av öns milstenar står därför namnet C O von Segebaden (landshövding 1765-1787).

FRÖJEL HEMBYGDSFÖRENING

Adress: Fröjel, Skolgården, SE 623 55 Klintehamn Hemsida: www.frojel.net
Besöksplatsen öppnar vid midsommar och håller öppet i sex veckor.

Milstenar och hur man reste förr

Här och var längs de större vägarna står de ännu – milstenarna eller milstolparna. Runtom i Sverige sattes de upp, och de ser lite olika ut beroende på i vilken landsände man befinner sig. På Gotland liknar alla milstenar kanske mest ett litet hus med svagt sluttande ryggåstak och med en huggen kalkstensspira mitt på som en hög 'skorsten'. Den ursprungliga inskriptionen på den lodräta kalkskivan kan ännu läsas på många av stenarna. I Fröjel socken finns allt som allt fem milstenar – mer eller mindre välbevarade – och hembygdsföreningen är fadder åt dem alla enligt avtal med de antikvariska myndigheterna.

Har du ägnat milstenar en tanke någon gång?!

– Här får du nu chansen att lära dig mer om resandet förr i tiden och om milstenar med tonvikt på dem som står kvar i Fröjel.

Inte många reste

Det fanns egentligen inget sammanhängande vägnät i Sverige förrän långt in på medeltiden. De allra flesta höll sig hela livet i sina hemtrakter, och möjligen kunde man ta sig till grannbyn eller marknaden i närmaste stad någon gång om året. – För att få resa runt i landet krävdes för övrigt ett av myndigheterna utfärdat pass, annars riskerade man att bli fångslad för lösdriveri!

Skulle man förflytta sig längre sträckor och hade möjlighet att färdas på vatten så valde man gärna det. De som måste välja landvägen fick gå eller rida, eftersom det oftast var omöjligt att ta sig fram 'över stock och sten' med häst och vagn. Och självfallet tog man sig fram bara på dagtid för att inte riskera att rida omkull, komma vilse eller råka ut för rövare och diverse trolltyg som man visste dök upp när mörkret föll... Och hur man överhuvudtaget kunde hitta dit man skulle kan för nutida människor närmast ses som en gåta. De kartor som fanns var dåliga och dessutom hemliga och fick endast användas av militären, och resebeskrivningar fanns det inte många av.

Vilka reste?

Det var följaktligen inte så många som tog sig fram längs de slingrande och smala vägarna och stigarna som ändå fanns, och 'vanligt folk' höll sig mestadels hemomkring. – Vilka reste då? Jo, det kunde vara en postryttare eller kanske en härold, vars trumpetsignal samlade folk på bytorget för att

lyssna på de underrättelser han läste upp. Möjligen var det myndighetspersoner med sin ofta stora eskort eller någon gång ibland rentav militärstyrkor på tusentals man under förflyttning med kanoner och allt – Sverige var ju förr invecklat i många krig! (t ex med Danmark, Polen, Tyskland och Ryssland).

Våldgästning

Våldgästning innebar att människor som inte hörde hemma i trakten, till exempel myndighetspersoner på tjänsteresa eller militärer, hade laglig rätt att begära att bönderna skulle hålla med mat, dryck och husrum utan att de behövde betala för sig. Även andra resande tog sig friheter och lurade eller tvingade till sig böndernas tjänster – ibland med våld. Våldgästning förbjöds när Magnus Ladulås instiftade en lag mot det år 1280, men missbruket förekom ändå långt senare, ända in på 1700-talet.

Gästgiverier

Gästgiverier, krogar och härbärgen skulle enligt en lag från 1279 (Magnus Ladulås) finnas i varje by. Här skulle resande mot betalning kunna få mat och husrum. Vid slutet av 1500-talet (Johan III) och början av 1600-talet (Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna) kom bestämmelser om vad man skulle betala (enhetstaxa!) för de olika tjänsterna och att gästgiverier skulle ligga på högst två mils avstånd från varandra. Vid mitten av 1600-talet kom också påbud om att det skulle finnas utbytshästar tillgängliga på gästgiverierna, så kallad skjutsplikt. För att stimulera tillkomsten av gästgiverier fick ägaren ensamrätt på försäljning av öl, vin och brännvin inom en radie av två mil.

Kostigar blir vägar

Standarden på vägarna var överallt dålig och framkomligheten ofta under all kritik. Ännu in på 1600-talet hade den som på sin resa lyckats komma fem-sex mil på en dag både haft ett styvt dagsverke och dessutom kanske en hel del tur som undgått faror längs vägen. Men under första halvan av 1600-talet beordrade landets regent sina landshövdingar att kommendera bönderna att ta krafttag för att göra vägarna i landet mer framkomliga. Åtminstone de större vägarna skulle breddas, rätas, jämnas och överlagges bättre underlag. Enligt anvisningarna skulle de dessutom mätas upp och få tydliga avståndsmarkeringar. Men till följd av de många krig som pågick och ännu pågick togs dryga skatter ut av bönderna och många bondsöner skrevs ut som soldater, vilket

menligt påverkade arbetet på den egna gården; där skulle ju livet gå sin gilla gång och åkrarna plöjas, harvas, sås och skördas – allt i rättan tid. Bönderna var krigströtta, och på flera platser nekade de helt enkelt att låta sig kommenderas ut till vägbyggen. Det dröjde därför länge innan ordern om krafttag med vägnarnas standard fick någon verkan.

Vägarna blir bättre

Under 1700-talet gjorde det ökande resandet att nya bestämmelser om vägnarnas beskaffenhet successivt infördes. Slädar och vagnar skulle nu kunna mötas på vägen, och större vägar skulle vara 10 alnar breda (= 6 m). Mindre vägar behövde dock bara vara 6 alnar (= 3,5 m).

Men ännu var häst och vagn och en och annan ko eller oxe det som trafikerade vägarna, och grindarna som skulle öppnas var oräkneliga. Och hela tiden var det bönderna som måste arbeta med vägbyggen och vägförbättringar. De anlade vägar och var sedan skyldiga att grusa dem och att ploga och skotta dem. Inte förän vid 1800-talets slut tog staten och kommunerna över ansvaret för de större vägarna i landet.

Gotländska förhållanden

Gotland var ju till en början en 'självstyrande och fristående provins', där bönderna av hävd svarade för vägunderhållet i sina hemtrakter. På särskilda stenar vid vägkanten kunde den som passerade utläsa vilken gård som hade ansvaret för väghållningen på just den sträckan*. Det var ibland ett orättvist system, eftersom den ene bonden kunde ha att svara för en vägsträckning som passerade ett sankt område med allt vad det innebar av extra fyllnadsarbete, medan en annan hade en väg som gick över torr och slät mark, där inte så stor arbetsinsats krävdes.

Gotland betraktades som en rik och eftersökt landsdel och var därför ofta en eftertraktad 'bytesvara' vid fredsuppgörelserna. Ön kom att omväxlande tillhöra Sverige och Danmark. Men oavsett vilken kung eller drottning som styrde så var det böndernas ansvar att hålla vägar i sin närhet i farbart skick. De kunde dessutom kommenderas ut – ibland under militärt vapenhot – när nya vägar skulle anläggas.

Vägarna hade namn

Förr i tiden hade de flesta vägarna ett namn, som användes av dem som bodde i bygden. Ofta hade vägarna uppkallats efter vilken gård de gick till eller efter något landmärke eller annan företeelse i naturen runt vägen. I Fröjel finns till exempel: Gøjstes kveiar, Muld-kveiar, Haid-kveiar [en kveie är det samma som

en (mindre) väg (till en gård eller ner till stranden)]. Tungardsvägen, Kallvarpsvägen, Sprängkulleväg och Prästvägen är andra exempel på sådana namn, som människor på 2000-talet inte alltid förstår eller känner till innebörden av.

De gamla namnen har beklagligtvis ofta glömts bort, och de är inte heller aktuella alla gånger, eftersom många vägar fått nya sträckningar vid sidan av de gamla. – I Fröjel finns dock många vägnamn bevarade och uppskyttade (!) på 'Haidi', dvs skogsområdet öster om kyrkan. Många av vägarna syns ännu i terrängen, även om de nuförtiden kanske mest liknar (rid-)stigar.

Vägarna på ön blir uppmätta

Liksom i Sverige i övrigt mättes alla större vägar upp och avstånden markerades längs vägarna. Alla vägmätningar utgick från Stora torget i Visby och man satte upp milstolpar vid hel- och halvmil liksom vid $\frac{1}{4}$ - och $\frac{3}{4}$ -mil. Måttet man använde var den tidens mil, som var lite längre än våra dagars mil**, och man kunde till exempel säga att en viss plats (Fröjel kyrka) låg "Tre mil och tre fjärdingsväg från Visby". – De flesta milstenarna på Gotland uppfördes under 1700-talet, och en del av dem hade då en kungakrona överst och den regerande kungens sirliga namnchiffer. I en del fall ville också landshövdingen bli ihågkommen med sitt namn på stenen, och här på ön finns t ex flera milstenar med namnet C O von Segebaden inhugget (landshövding på Gotland 1765-1787). Många av milstenarna har sedan behövt renoveras, och den ursprungliga inskriptionen har då i flera fall ersatts med en enklare utan kungakrona.

Som en följd av franska revolutionen (!!) i slutet av 1700- och början av 1800-talet med dess ideal om frihet, broderskap och jämlikhet även över gränserna övergick man så småningom i de flesta länder i Europa till det enhetliga väglängdmåttet 'kilometer' (i Sverige 1889). En kilometer definierades som en tiotusendel (1/10.000) av avståndet mellan nordpolen och ekvatorn, och det var ju ett mått som på något sätt var begripligt för alla människor runtom i världen. I Sverige kallades då tio kilometer för en nymil, som blev ungefär 700 meter kortare än den gamla milen. – Men ännu in i våra dagar lever gamla längdmått kvar vid sidan av de nya, t ex i Storbritannien...

* *Vägstenar finns ofta samlade i hembygds museer, och i Fröjel kan ett antal sådana beskådas uppställda bredvid vägen 10 meter öster om Skolgårdens flaggstång.*

** *1 gammal mil = 1,0688 nymil (= 10,688 km)*

Nyare tid

När biltrafiken började komma igång så smått vid 1900-talets början, blev det mera självklart att bättre vägar behövdes, och stora projekt med huvudleder och ett utökat vägnät drog igång. Asfaltering påbörjades under 1950-talet – ungefär samtidigt med semesterlagstiftning och att 'vanligt folk' började få råd att köpa bil – och motorvägar och andra typer av säkra och snabbframkomliga vägar även för tung trafik anlades för att svara mot den ökande trafikvolymen.

I våra dagar har vägarna nummer i stället för namn – länsväg nr 140, nr 142 etcetera – och går lätt att följa med hjälp av en vägkarta och ordentlig skyltning längs vägen. Och milstenarna är nu endast av historiskt intresse. De har ersatts med tydliga och väl synliga vägs skyltar med namn och kilometerangivelser, och dessutom kan vem som helst köpa sig kartor för att hitta dit de skall. – Annat var det förr...!

Hitta dit 1: Den mycket välbevarade milstenen vid Bottarveköllaren (Gamla väg 140) hittar man helt nära Skolgården, sydväst om kyrkan. Gå bara längs gamla vägen (numera asfalterad) söderut ca 100 meter från Skolgården.

Hitta dit 2: Gården Kusarve ligger alldeles invid väg 140 några kilometer söderut från kyrkan räknat. Man passerar skylten 'Sandhamn' (som pekar höger), och några hundra meter längre söderut, just där ännu en väg går ner mot havet, Fröjelgården och det nya bostadsområdet Frejsal, ligger gården Kusarve öster om väg 140. Alldeles vid infarten till gårdsplanen står milstenen, väl synlig från vägen.

Hitta dit 3: Milstenen vid Ansarve/Kaupe kommer man lättast till om man från Puser (vid ridbanan i övre Fröjel) svänger in på den gamla vägen vid skylten 'Ansarve', 20 meter från den nya väg 141. Följ gamla vägslingan norrut 600 meter, så hittar du stenen nära östra vägkanten.

Hitta dit 4: Följ väg 141 från Vallhagar-korsningen mot Klinte. Kör förbi skylten 'Solbjärke', och efter 600 m står en mindre skylt 'Skjutbana'. Sväng där in österut (tvärt emot vart skylten pekar), och efter 20 meter viker man av vinkelrätt åt vänster (= åt Klinte-hållet) på den ännu hjälpligt farbara gamla vägen. Efter 100 meter på den står den välbevarade milstenen där öster om, och helt nära, vägen.

Hitta dit 5: Vid Depps finns 'spiran' kvar efter en milsten. Den står uppställd mot stängslet till boningshuset. Dit hittar man genom att köra den så kallade Prästvågen mellan kyrkorna i Fröjel och Klinte. Kör från Fröjel kyrka och sväng av från väg 140 vid skyltning 'Klinte k:a 5'. Efter ca 4 kilometer kommer man till en skylt 'Mulde'. Fortsätt Prästvågen 200 meter framåt, så ligger gården Depps öster om vägen, och där står den kvarvarande delen av milstenen en meter från vägbanan.

TABELL 1

Vägmått i några länder, svenska landskap och till havs

Den ursprungliga milen var den romerska, som motsvarade tusen dubbelsteg, dvs omkring 1 483 meter.

1 gammal svensk mil = 12 000 alnar = 36.000 fot = 10 688,54 meter

1 fjärdingsväg = en fjärdedels mil = 2 672 meter

1 engelsk mil = 1 mile = 1 609 meter

1 rysk verst = 1 067 meter

1 finsk mil = ca 6 000 meter

1 sjömil = 1 nautisk mil = 1 852 meter

Före år 1649 hade varje landskap i Sverige en egen definition av hur lång en mil var – vilket var ganska opraktiskt vid längre resor... Så var då t ex

1 dalmil = ca 14 485 meter

1 västgötamil = ca 13 000 meter

1 ångermanlandmil = 6 666 famnar dvs 11 875 meter

1 upplandsmil = 10 688,54 meter

1 smålandsmil = ca 7 000 meter

År 1649 infördes enhetsmilen i Sverige, men det är egentligen bara i Sverige och Norge som begreppet mil används. Överallt annars använder man enbart km (kilometer) när man skall ange avstånd.

Från år 1889, då metersystemet slutgiltigt infördes i Sverige, blev

1 mil (nymil) = 10 km = 10 000 meter.

TABELL 2

Vart hörde egentligen Gotland?

1361 – 1387 Danmark (Valdemar Atterdag m fl)

1387 - 1412 Union Sverige-Danmark-Norge
(Valdemars dotter Margareta, 'kung Byxlös')

1398 – 1408 Tyska Orden
(installerade sig på ön för att fördriva sjörövare som använde Gotland som bas)

1412 – 1523 Union (Erik av Pommern m fl)

1523 – 1645 Danmark (Fredrik I - - - Christian IV)

1645 – 1676 Sverige (Christina - - - Carl XI)

1676 – 1679 Danmark (Christian V)

1679 – 1809 Sverige (Carl XI - - Gustaf IV Adolf)

Del av 1808 Rysk ockupation i tre veckor
(Amiral Bodisco)

1809 - - - Sverige (Carl XIII - - - nuvarande)

Milstenar i Fröjel

Vid väg 140, Kusarve

FOTO Lars Olsson

Vid gamla väg 141 vid Ansarve - Kaupe

FOTO Lars Olsson

Vid gamla väg 141 nära avfarten till skjutbanan

FOTO Lars Olsson

Vid Däpps längs Prästvägen mellan Fröjel och Klinte

FOTO Lars Olsson